

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

M-4

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1971
metai

VILNIUS

1971

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF THE HISTORY
OF LITHUANIA

1971

VILNIUS

1971

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1971

VILNIUS

1971

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год
1971

ВИЛЬНИУС

1971

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys,
Strazdūnaitė Rita (*sekretorė*), Šadžius Henrikas (*vyr.
redaktorius pavaduotojas*), Tautavičius Adolfas,
Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (*vyr. redakto-
rius*), Žepkaitė Regina

Vilnius, Kosciūškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

UDK 008(474.5) (09)

LIETUVOS KULTŪROS SĄJUNGA IR JOS ORGANIZUOTI LIETUVOS KULTŪROS KONGRESAI (1925—1932)

VANDA RAGAIŠIENĖ

Buržuazijos valdomoje Lietuvoje liaudies švietimo būklė buvo sunki dėl daugelio priežasčių. Krašte buvo daug vaikų, kurie negalėjo lankyti net pradinės mokyklos, dėl to buvo daug beraščių ir mažaraščių, ypač tarp jaunų darbininkų ir darbo valstiečių. Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje kūrėsi įvairios švietėjiškos ir kultūros organizacijos, pagrindiniu savo tikslu laikiusios liaudies švietimą ir jos kultūros kėlimą. Šios organizacijos kėlė įvairius reikalavimus buržuazinei vyriausybei, siūlydamos įvairius projektus švietimo ir kultūros darbui Lietuvoje pagerinti, tačiau, matydamos, kad jų reikalavimai bei pasiūlymai lieka be atgarsio, pačios ėmėsi švietėjiško darbo.

Šiame straipsnyje norima parodyti, kokį vaidmenį, pletojant Lietuvoje švietimo ir kultūrinį darbą, atliko kultūrinė liberalinė organizacija — Lietuvos kultūros sąjunga ir jos šaukiami Lietuvos kultūros kongresai.

1. Lietuvos kultūros sąjungos įsteigimas

„Kultūros“ bendrovės ir Lietuvos švietimo Vinco Kudirkos draugijos iniciatyva 1924.VII.22 d. sušauktame vadinamajame Lietuvos švietėjų suvažiavime buvo numatyta įsteigti Lietuvos kultūros sąjungą. 1924.XI.15 d. įvykęs „Kultūros“ bendrovės susirinkimas nutarė iš visų kultūrinės krypties organizacijų sudaryti Lietuvos kultūros sąjungą (toliau — LKS), kurios tikslas būtų „subendrinti visą kultūros darbą Lietuvoje“ ir „imtis plataus suaugusiųjų švietimo organizavimo“¹. Tuo būdu, LKS uždavinys buvo koordinuoti visų kitų kultūros draugijų darbą, rūpintis kultūrinio darbo plėtimu Lietuvoje. 1924.XII.2 d. Kauno miesto ir apskrities viršininko raštinėje buvo įregistruoti LKS įstatai.

LKS šaukiami Lietuvos kultūros kongresai (toliau — LKK) atliko pagrindinį darbą, o tarp kongresų įvairiais sąjungos reikalais rūpinosi LKS Taryba, kuri buvo perrenkama kongresuose.

LKS Tarybos veikloje aktyviai dalyvavo ir pažangioji Lietuvos inteligentija, jų tarpe universiteto profesoriai — P. Augustaitis (1883—1941), V. Krėvė-Mickevičius (1882—1954), V. Lašas (1882—1966), A. Purėnas (1881—1962), M. Riomeris (1880—1945), kultūros ir švietimo darbuotojai — P. Galaunė (g. 1890 m.), J. Geniušas (1892—1948), P. Mašiotas

¹ „Kultūros“ b-vės reikalai, Kultūra, 1924, Nr. 5, 218.

² Vyriausybės žinios, Nr. 11, p. 179, 1925.I.17.

(1863—1940), J. Norkus (1893—1960), J. Paleckis (g. 1899), V. Ruzgas (g. 1890 m.), J. Žiugžda (g. 1893 m.) ir kt.

1925.VI.28 d. Kaune įvykęs I LKK išrinko šios sudėties LKS: V. Lašas, A. Purėnas, St. Brašiškis (g. 1896), P. Augustinaitis, J. Norkus, J. Galvydis (g. 1896 m.) ir kt.

LKS Tarybos I posėdyje buvo nutarta į LKS kviešti šių organizacijų atstovus: Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos, „Kultūros“ bendrovės, „Spaudos fondo“ kooperatyvo, Lietuvos švietimo Vinco Kudirkos draugijos, Lietuvos laisvamanių etninės draugijos, Jaunimo sąjungos, Lietuvos moksleivių varpininkų draugijos, Lietuvos moksleivių aušrininkų draugijos, „Žiezirbos“, valstiečių liaudininkų partijos, socialdemokratų partijos, Amerikos lietuvių Tėvynės mylėtojų draugijos ir Amerikos lietuvių tautų sandaros draugijos centrų atstovus³. Tokia sąjungos sudėtis rodė aiškų liberalinį buržuazinį jos veidą ir nulėmė jos darbo pobūdį.

LKS Taryba savo sumanymams bei nutarimams skelbti pasirinko mokslo, visuomenės ir literatūros žurnalą „Kultūra“ (1923—1941) ir pedagoginį žurnalą „Mokykla ir gyvenimas“ (1920—1941).

1925—1932 m. LKS Taryba sušaukė 7 Lietuvos kultūros kongresus (žr. 1 lent.). Ne visi kongresai įvyko vienodomis politinėmis sąlygomis.

1 lentelė

Lietuvos kultūros kongresai¹

Kongreso eilės Nr.	Kongreso sušaukimo data	Igaliotų atstovų skaičius	Svečių skaičius
I	1925.VI.28	78	25
II	1926.VIII.22—24	310	200
III	1927.VIII.21—23	135	70
IV	1928.VI.27—28	147	140
V	1929.XI.1	85	30
VI	1930.XI.1	96	400
VII	1932.XI.1	173	

¹ Lietuvos žinios, 1925.VII.1; II Lietuvos Kultūros kongreso darbai, 1926 m. Kultūros Tarybos leidinys Nr. 1, p. 5, 12; Lietuvos žinios, 1927.VIII.24; Kultūra, 1928, Nr. 7/8, p. 293; Lietuvos žinios, 1929.VII.1, 1930.XI.3, 1932.XI.2.

I LKK įvyko valdant krikščionims demokratams, II — valdžią turint jau valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybei, kuri buvo pradėjusi vykdyti kai kuriuos buržuazinio demokratinio pobūdžio pertvarkymus. II LKK medžiagą LKS Taryba išleido atskiru leidiniu⁴. Visi likusieji kongresai (III—VII) įvyko fašistinio režimo sąlygomis. Kadangi kongresuose buvo kritikuojama esamoji švietimo ir kultūros padėtis, tai fašistinė valdžia stengėsi trukdyti kongresų darbą: sunku buvo gauti kongre-

³ J. G., Lietuvos Kultūros Tarybos pirmojo posėdžio nutarimai, Mokykla ir gyvenimas, 1925, Nr. 4(48), p. 145—148.

⁴ Lietuvos Kultūros kongreso darbai. 1926 m. rugpiūčio mėn. 22—24 d. (Protokolas, pranešimų santraukos ir rezoliucijos), 1926 m. Kultūros Tarybos leidinys, Nr. 1.

sams patalpas, reikėjo cenzūros leidimo kiekvienam kongrese skaitomam pranešimui ir t. t.

Lietuvos kultūros kongresuose svarstytus klausimus galima sugrupuoti taip: 1) liaudies švietimo kritika ir siūlymai jam pagerinti, 2) spaudos ir knygų leidimo bei jų platinimo reikalai, 3) kultūrinių vertybių rinkimo ir jų išsaugojimo klausimai, 4) bažnyčios ir valstybės santykiai.

2. Švietimo sistemos kritika ir siūlymai jai pagerinti

Liaudies švietimo padėtis buvo svarstyta I, II ir V kongresuose, pagrindinį dėmesį skiriant pradinėms mokykloms ir suaugusiųjų švietimui.

I kongrese, skirtame vien švietimo klausimams, buvo perskaityti 2 pranešimai: seimo narys V. Kveska skaitė pranešimą „Dabartinė švietimo ir kultūros padėtis Lietuvoje“ ir A. Purėnas — „Suaugusiųjų švietimo problema ir programa Lietuvoje“. Pranešimuose buvo nušviesta apgailėtina švietimo būklė. V. Kveska pateikė tokius duomenis: 1925 m. Lietuvoje buvo 2080 pradinių mokyklų, kurias lankė 120000 vaikų, nors 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, 7—13 metų vaikų Lietuvoje buvo 290000⁵. Vadinasi, 46% vaikų negalėjo lankyti pradinės mokyklos ir buvo pasmerkti likti beraščiais arba mažaraščiais. Pranešėjas pabrėžė visuotinio mokymo įvedimo reikalingumą. A. Purėno pranešime buvo parodyta, kad suaugusiųjų švietimu Lietuvoje visai nesirūpinama: savivaldybės neturi lėšų, Švietimo ministerija suaugusiųjų švietimui gautas lėšas sunaudoja tikybos pamokoms apmokėti. Pabrėžta, kad visuomenės rodoma iniciatyva šviesti suaugusiuosius negauna valdžios įstaigų paramos.

I LKK, pakvietęs kelti liaudies švietimą ir kultūrą, įpareigojo LKS Tarybą parengti suaugusiųjų kursų programą, plėsti Liaudies universiteto veikimą, nustatyti jo programą ir sudaryti atskiruose Lietuvos miestuose lektorių grupes.

I LKK, protestuodamas prieš krikščionių demokratų valdžios savivaliavimą, priėmė tokią protesto rezoliuciją: „I Kultūros kongresas, konstatuodamas, kad kultūros darbas įmanomas yra tik vykdant gyvenime demokratinės respublikos konstitucines teises: žodžio, spaudos, susirinkimų, sąžinės, sąjungų pilną laisvę, kad seimo klerikaline dauguma pastaruoju metu priėmė įstatymus, priešingus mūsų konstitucijai ir varžančius spaudos, susirinkimų ir kitas pagrindines piliečių laisves, reiškia griežčiausią protestą prieš klerikalų antikonstitucinius, antikultūrinius žygius ir kviečia visas kultūrines organizacijas ir toliau ginti piliečių laisvę ir varyti laisvos kultūros darbą“⁶.

Mokyklų ir suaugusiųjų žmonių švietimo klausimais nemaža buvo kalbėta II LKK (1926.VIII.22—24) šiems klausimams skirtoje sekcijoje, ku-

⁵ J. K., Pirmas Lietuvos Kultūros Kongresas, Lietuvos žinios, 1925.VII.1.

⁶ I Kultūros kongresas protestuoja prieš laisvę varžančius įstatymus, Lietuvos žinios, 1925.VII.1.

riuje buvo išklaustyti V. Kvieskos, A. Busilo, A. Purėno, V. Ruzgo ir kitų pranešimai. Iš pranešimų išryškėjo, kad valdančiosios klasės per mažai rūpinasi liaudies švietimu, jo sistemoje esama trūkumų: maža mokyklų, trūksta kvalifikuotų mokytojų, mokyklos neturi programų, apleistas fizinio lavinimo dėstymas ir t. t. Visais svarstytais klausimais kongresas priėmė nutarimus, kuriuose ir pateikė savo siūlymus esamai švietimo padėčiai pagerinti. Kongresas siūlė vyriausybei įsteigti prie Švietimo ministerijos Vyriausiąją švietimo tarybą, kuri teiktų sumanymus visais švietimo ir kultūros klausimais. Buvo pasiūlyta skubiai sudaryti mokyklų programas, kurių rengime dalyvautų mokytojai ir švietimo sistemos darbuotojai, buvo numatytos priemonės mokytojų rengimui pagerinti ir jų kvalifikacijoms kelti ir kt. Nutarime dėl mokyklos buvo išreikštas pageidavimas sukurti pasaulietišką mokyklą, ir tai ypač nepatiko klerikalams. Klerikalinis žurnalas „Židinys“ rašė: „Kongrese pareikšta didelė netolerancija kitaip manantiems“⁷.

II LKK, apsvarstęs bibliotekų padėtį, pabrėžė, kad jos yra viena iš suaugusiųjų švietimo formų. Šiuo klausimu priimtame nutarime kongresas pareikalavo plėsti bibliotekų tinklą, rengti bibliotekininkams kursus ir t. t. Kita svarbia suaugusiųjų švietimo priemone laikydamas populiarias paskaitas, kongresas įpareigojo LKS Tarybą pagal jos parengtą Liaudies universiteto statutą kurti visoje Lietuvoje savarankiškas Liaudies universiteto organizacijas, sudaryti paskaitų planą, organizuoti lektorius.

Švietimo klausimai buvo svarstyti ir V kongrese (1929.XI.1), nes, nepaisant visos ankstesniuose kongresuose pareikštos kritikos bei priimtų nutarimų, švietimo padėtis Lietuvoje nepagerėjo. Šiame kongrese buvo išklaustas J. Geniušo pranešimas „Visuotinis privalomas mokymas“, kuriame faktiniais duomenimis buvo įrodyta, kad Lietuvoje neįgyvendintas pilnai visuotinis mokymas ir kad, esant tokiai padėčiai, visuotinis mokymas pilnai bus įgyvendintas negreit (trūksta patalpų mokykloms, trūksta mokytojų, ne visi vaikai turi sąlygas lankyti mokyklas ir kt.).

LKS Taryba, neturėdama lėšų ir jokios buržuazinės vyriausybės paramos, labai mažai tenuveikė.

Po II LKK Taryba buvo parengusi mokyklų įstatymo projektą, bibliotekų, liaudies namų steigimo planą ir tikėjosi gauti šiam darbui lėšų iš valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės. Tačiau 1926 m. gruodžio mėn. įvykęs fašistinis perversmas sugriovė ir šiuos planus.

LKS Tarybos iniciatyva 1928 m. buvo įsteigtas „Suaugusiems šviesti fondas“, kurio tikslas buvo „organizuotu būdu rasti nuolatai teikti lėšas Lietuvos Kultūros sąjungos Tarybos varomam darbui“⁸. Fondo valdyba savo atsišaukime kvietė visuomenę ir atskirus asmenis remti fondą aukomis. VI kongreso nutarime buvo pasakyta, kad „Suaugusiems šviesti fondas“ turi arti 100 rėmėjų, kurie moka mėnesinius mokesčius ir per metus sumoka iki 4000 litų. Šio fondo lėšos ir buvo panaudojamos suau-

⁷ „Kultūros“ kongresas, Židinys, 1926, t. IV, Nr. 8/9, p. 81.

⁸ VI Lietuvos Kultūros Kongresas, Kultūra, 1930, Nr. 11, p. 592—596.

gusiųjų švietimui organizuoti. LKS Taryba turėjo sudariusi lektorių grupę, kurie rengė ir skaitė paskaitas Kaune ir provincijoje.

LKS Taryba parengė Liaudies universiteto statutą, kurį 1925.X.29 d. įtvirtino Švietimo ministerija. Taryba kartu su V. Kudirkos švietimo draugija organizavo Kaune Vinco Kudirkos liaudies universitetą, kuris 1925 m. turėjo apie 150 klausytojų⁹. Universitete buvo 2 skyriai: Visuo-
meninių mokslų ir Gamtos mokslų. Vėliau Vinco Kudirkos liaudies universitetas buvo remiamas „Suaugusiems šviesti fondo“ lėšomis, LKS Taryba, laikydamą viena svarbių liaudies švietimo priemonių pigių knygelių leidimą, sudarė Spaudos komisiją, į kurią įėjo V. Lašas, A. Purėnas ir J. Norkus. Ši komisija „Suaugusiems šviesti fondo“ lėšomis išleido 2 knygeles: 1) II Lietuvos Kultūros kongreso darbai, 1926 m., Kultūros Tarybos leidinys Nr. 1 ir 2) „Ant ko laikosi žemė“.

LKS Taryba taip pat organizavo kursus suaugusiems. Neturint duomenų, negalima pasakyti, kiek tokių kursų buvo suorganizuota, bet šiuo darbu Taryba nuolat domėjosi, už jį buvo atsiskaitoma kiekviename kongrese.

Taigi LKS Taryba, kiekviename kongrese numatydamą daug ir didelių darbų, neturėdamą praktiškai galimybių, buržuazinės santvarkos sąlygomis pati nuveikė labai mažai, kongresų nutarimai liko neįgyvendinti.

3. Spaudos ir knygų leidimo bei platinimo klausimai

Sios kultūros darbo srities padėtis buržuazijos valdomoje Lietuvoje taip pat buvo sunki. Dėl laikraščių ir knygų mažų tiražų, aukštų jų kainų, reto bibliotekų tinklo ir kt., knygos, spauda mažai buvo prieinamos platiems gyventojų sluoksniams. Stoka kvalifikuotų žurnalistų, sunkios materialinės rašytojų sąlygos irgi neigiamai veikė spaudos ir knygų kokybę. Spauda, knyga buvo verčiamos tarnauti valdančiųjų klasių, jų partijų ideologijai, tikslams. Pažangesnės minties pasireiškimui spaudoje, knygoje buvo stengiamasi užkirsti kelią. Nuo 1919 m. veikusi Lietuvoje karo padėtis suteikė plačias teises apskričių karo komendantams, kurie galėjo sustabdyti laikraščių leidimą, draugijų veikimą ir pan. Kiekvienas leidinys buvo kontroliuojamas prie komendantūrų veikusios spaudos cenzūros. Reakcija krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu dar labiau sustiprėjo: 1925 m. gegužės mėn. seimo priimtu „Sustiprintos apsaugos įstatymu“ apskričių viršininkams buvo suteikta teisė sustabdyti draugijų, sąjungų, bendrovių veikimą, uždrausti bet kokios literatūros leidimą ir platinimą. Spaudos kontrolę sugriežtino 1925.VI.20 d. seimo priimtas „Spaudos įstatymo pakeitimas“. Atėjusi į valdžią liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė panaikino karo padėtį ir leido kai kurias demokratines laisves, tačiau užgrobę valdžią tautininkai vėl įvedė karo padėtį ir karo komendantų kontrolę spaudai.

Tokia spaudos ir knygos padėtis atkreipė LKS dėmesį, todėl spaudos ir knygų leidimo bei jų platinimo reikalai buvo svarstyti II, III ir IV Lietuvos kultūros kongresuose.

II kongrese (1926.VIII.22—24) veikusioje Spaudos sekcijoje buvo iškelta mintis, kad knyga ir laikraštis turi tapti kiekvieno Lietuvos gyventojų kasdienine duona, kad būtina aptarti laikraštinės etikos, nepa-

⁹ Lietuvos Kultūros Tarybos darbai, Kultūra, 1925, Nr. 10, p. 499.

tenkinamo spaudos platinimo ir kitus klausimus. To paties kongreso Meno sekcijoje rašytojas B. Sruoga skaitė pranešimą apie literatūros darbo organizavimą. Pranešime buvo iškelti šio darbo sunkumai: nėra organizuoto knygų leidimo ir platinimo, nesirūpinama knygų vertimu — verčia kas nori ir ką nori. Kalbėdamas apie originaliosios literatūros padėtį, B. Sruoga pažymėjo, kad rašytojai neturi sąlygų kūrybiniam darbui ir ragino vyriausybę „sugrąžinti rašytojus prie jų tiesioginio darbo“, sudarant sąlygas „ir jauniems talentams pasireikšti, ir pasireikšusiems seniems rašytojams senatvėje elgetyno išvengti“¹⁰. Kongreso nutarimuose buvo numatyta, kad artimiausiu metu įsteigtas Kultūros fondas rūpintis kultūros, tame tarpe ir literatūros, darbuotojais. Buvo nutarta stengtis organizuoti populiarios literatūros leidimą ir kt.

III LKK (1927.VII.21—23), susirinkęs sunkiomis fašistinės diktatūros sąlygomis, apsvarstė spaudos leidimo ir platinimo klausimus. Didelį pažangiosios inteligentijos pasipiktinimą kėlė fašistinė karo cenzūra. Jau kongreso atidaryme buvo pabrėžta, kad svarbi priemonė švietimui ir kultūrai liaudyje plėsti esanti spauda, tačiau savo uždavinį ji galinti atlikti, tik būdama laisva. Dramaturgas P. Vaičiūnas kongrese skaitė pranešimą „Knygos padėtis ir rašytojas“, žurnalistas J. Paleckis — „Spaudos sunkumai“ ir kt. Nemažų diskusijų susilaukė inteligentijos klausimas: kuri dalis inteligentijos skaito knygas ir kuri jų neskaito, jei neskaito — kodėl ir pan. Švietimo ministerija susilaukė priekaištų dėl nesirūpinimo moksleivių lektūra. Fašistinė cenzūra buvo nurodyta pagrindiniu stabdžiu, trukdžiusiu vystyti spaudai ir pan. Priimtose rezoliucijose dėl Lietuvos knygos ir spaudos, dėl laikraštijos, dėl kultūros darbo sąlygų buvo nurodyti pagrindiniai reikalavimai spaudos darbo pagerinimui, būtent: „1) kad krašto politinis ir visuomeninis susitvarkymas atitektų gyviausius krašto reikalus, 2) kad būtų pašalintos visos tos išorinės politinės kliūtys, kurios suvaržo laisvą spaudos ir kultūros plėtimąsi“¹¹.

III kongrese buvo pareikalauta išleisti bibliotekų įstatymą, gerinti informaciją apie naujai pasirodančias knygas, leisti informacijos leidinius. Pažymėta, kad būtina įsteigti žurnalistų sąjungą, kuri padėtų ugdyti laikraščių darbuotojų profesinius įgūdžius. Buvo atkreiptas dėmesys į laikraštinę etiką, kurios nesilaikė tarpusavy kovojantys įvairių buržuazinių partijų ir ideologinių grupių atstovai. Buvo nurodoma, kad būtina taip pat buvo pagerinti laikraščių ir knygų platinimą ir t. t. Tačiau į kongreso nutarimus nebuvo atsižvelgta.

Tai konstatavo ir IV LKK (1928.VI.27—28) priimtame nutarime spaudos klausimu. „Konstatuodamas, kad nuo III Kultūros kongreso,— sakoma nutarime,— spausdinto žodžio padėtis Lietuvoje ne tik nėra pagerėjusi, bet dar pablogėjusi, ir remdamasis III Kultūros kongreso nutarimais

¹⁰ II Lietuvos Kultūros kongreso darbai, Kultūros Tarybos leidinys, Nr. 1, K., 1926, p. 26.

¹¹ III-sis Kultūros kongresas, Mokykla ir gyvenimas, 1927, Nr. 2, p. 35.

šiuo reikalu, IV Kultūros kongresas laiko savo pareiga kreipti vyriausybės ir visuomenės dėmesį į tai, kad spauda gali atlikti uždedamus jai svarbius kultūrinius uždavinius tik būdama laisva. Todėl IV Kultūros kongresas griežtai smerkia veikiantį Lietuvoje cenzūros institutą, nustumiantį mūsų respubliką į mažai kultūringų kraštų eiles ir reikalauja to instituto panaikinimo¹². Fašistinė valdžia neatsižvelgė į šį reikalavimą. Nors 1933.III.1 d. cenzūra formaliai buvo panaikinta, bet karo komendantai ir toliau liko cenzoriais. 1935.XI.16 d. priimtu Spaudos įstatymu cenzūra vėl buvo atkurta.

4. Kultūrinių vertybių rinkimo ir jų išsaugojimo klausimai

Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje ilgą laiką (iki III dešimtm. pab.) nebuvo draugijų, kurios rūpintųsi gimtojo krašto tyrimu bei kultūrinio palikimo rinkimu. Šis klausimas buvo svarstytas jau II LKK (1926.VIII. 22—24) Krašto tyrimo sekcijoje. Pranešėjai P. Lastienė, P. Tarasienka ir kt. konstatavo apverktiną kultūrinių vertybių būklę Lietuvoje, nurodydami, kad ją pagerinti galinti tik įsteigta kraštotyros draugija. Kongreso plenariniame posėdyje priimtas nutarimas numatė ištisą eilę priemonių kultūrinių vertybių rinkimo ir jų saugojimo darbui pagerinti. Kongresas laikė būtina, kad šiam darbui būtų išskirtos lėšos valstybės biudžete, kad būtų suvalstybintos visos archeologinės bei istorinės vietos ir paminklai, kad būtų sutvarkyti visi turimi muziejai taip, kad jie įgytų vertę mokslui ir visuomenei¹³. Kongreso nuomone, mokyklose reikia daugiau dėmesio skirti gimtojo krašto tyrimui. Kongresas nurodė, kad reikia parengti instrukciją dėl kultūrinio palikimo saugojimo, o taip pat reikia parengti keletą archeologų, paskyrus jiems stipendijas.

Atrodo, kad II LKK turėjo tam tikrą įtaką kraštotyros draugijų steigimuisi Lietuvoje. Jau 1927 m. Šiauliuose įsisteigė pirmoji Lietuvoje — Šiaulių kraštotyros draugija, kurios veikimas pradžioje nebuvo aktyvus. Kraštotyros draugijos kūrėsi ir kituose miestuose.

Tuo būdu, II Lietuvos Kultūros kongrese, trumpai apžvelgus kultūrinių vertybių rinkimo ir išsaugojimo klausimus, buvo užakcentuotas kraštotyros darbo vystymo reikalingumas.

Plačiau kraštotyros darbo klausimai buvo svarstyti IV kongrese (įvykusiame 1928.VI.27—28 d.). Kongresas svarstė tautosakos rinkimo, liaudies meno išsaugojimo, kraštotyros muziejų organizavimo klausimus. Kongrese buvo išklaustyti ir aptarti pranešimai: V. Ruzgo — „Kraštotyros muziejų organizavimas“, V. Krėvės-Mickevičiaus — „Tautosakos rinkimas“, P. Galaunės — „Lietuvių tautodailė“ ir kt. Pranešimuose buvo nu-

¹² IV Kultūros kongreso priimtos rezoliucijos, Kultūra, 1928, Nr. 7/8, p. 342.

¹³ II Lietuvos Kultūros kongreso darbai, p. 68.

rodyta, kad nepakankamai rūpinamasi kultūrinėmis vertybėmis, kad kraštotyros darbas iki šiol buvo dirbamas tik entuziastų, buvo pabrėžtas buržuazinės valdžios abejingumas krašto tyrinėjimui bei kultūrinio palikimo išsaugojimui. Pranešėjai siūlė kultūrinių vertybių rinkimo darbą dirbti planingai, steigti naujus, valstybės išlaikomus muziejus, rūpintis tautosakos kūrinių publikavimu. Kongreso nutarimuose svarstytais klausimais buvo pabrėžta, kad pasunkėjusios politinės sąlygos trukdo sėkmingą kultūrinį darbą. Kongresas kvietė ir esamomis sąlygomis įtempti jėgas ir dirbti kultūros darbą. Kongreso nutarime pagrindinis dėmesys buvo atkreiptas į kraštotyros darbą, kuris iki tol buvęs užmirštas ir apleistas. Kongresas ragino visuomenę burtis į kraštotyros draugijas, steigti kraštotyros kuopeles prie mokyklų, steigti kraštotyros muziejus, kuriuose kaupti vertingą kultūrinį palikimą.

Reikia manyti, kad šis kongreso kvietimas ir suaktyvino Šiaulių kraštotyros draugijos veiklą, o taip pat prisidėjo prie naujų kraštotyros draugijų kūrimo Lietuvoje. 1931 m. įsikūrė kraštotyros draugija „Alka“ Telsiuose, kraštotyros draugija „Alka“ Mažeikiuose, Panevėžio gimtajam kraštui tirti draugija ir kt. Šios draugijos daugiausia vertėsi narių įnašais, kai kur jas rėmė vietos savivaldybės. Tačiau šios draugijos, dirbdamos atskirai viena nuo kitos, neturėdamos jas jungiančios bendros draugijos, o taip pat nefinansuojamos valstybės, negalėjo daug nuveikti kultūrinių vertybių rinkimo ir jų išsaugojimo darbe.

5. Valstybės ir bažnyčios santykių klausimas

1922.VIII.1 d. klerikalų bloko balsais Steigiamajame seime priimta buržuazinė konstitucija užtikrino privilegijuotą bažnyčios padėtį valstybėje. Konstitucija suteikė teisę tikybiniams organizacijoms įsigyti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, steigti mokyklas ir kt. Religijos mokymas mokyklose buvo privalomas. Kadangi konstitucija suteikė bažnyčiai išimtinę teisę registruoti gimimo, vedybų ir mirimo aktus, visi piliečiai buvo priklausomi nuo bažnyčios. Valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė buvo nutarusi įvesti civilinę metrikaciją, nutraukti dvasininkams algų mokėjimą, tačiau šie nutarimai nebuvo įgyvendinti. Fašistinės diktatūros metais bažnyčios įtaka Lietuvoje ypač sustiprėjo, 1927.IX.21 d. sudarius su Vatikanu konkordatą. Pagal konkordatą katalikų bažnyčia buvo pripažinta juridiniu asmeniu su ypatinga globa. Konkordatas nustatė, kad tikybos mokymas yra privalomas visose mokyklose, buvo padidintos dvasininkams algos, jiems buvo suteikta teisė į valstybinę pensiją ir kt. Konkordatu buvo įtvirtinta fašizmo ir bažnyčios sąjunga.

Valstybės ir bažnyčios bei mokyklos ir bažnyčios santykiai buvo svarstyti net dviejuose (VI ir VII) Kultūros kongresuose. Juose buvo demaskuotas klerikalizmas, parodytas jo tamsybiškumas.

VI kongrese (įvykusiame 1930.XI.1 d.) buvo perskaityti 2 pranešimai: P. Leono „Valstybės ir bažnyčios santykiai“ ir J. Vabalo-Gudaičio — „Visuomeniškos pedagogikos principai“. P. Leonas savo pranešime pateikė valstybės ir bažnyčios santykių istoriją, aptarė juos ir nagrinėjo bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje, nurodydamas, kad bažnyčia Lietuvoje turi labai daug teisių. Pranešėjas nurodė būtinumą įvesti Lietuvoje civilinę metrikaciją. Kalbėdamas apie konkordatą, P. Leonas pareiškė kritinių pastabų, ypač pabrėždamas bažnyčios atskyrimo

nuo valstybės būtinumą. „Valstybė čia neturi teisės kapituluoti (pasiduoti) prieš bažnyčią, nes jos yra pareiga visų piliečių žemiški reikalai kuo geriausiai aprūpinti“¹⁴, — sakoma pranešime. Kongreso nutarime pabrėžta, „kad būtų griežčiau kovojama dėl atskyrimo valstybės nuo bažnyčios ir mokyklos nuo tikybos“¹⁵. Kongreso pranešimai ir jo nutarimas sukėlė aštrią reakciją klerikalų sluoksniuose, jų spaudoje.

Dar didesnę klerikalų pasipiktinimą sukėlė VII LKK (įvykęs 1932.XI. 1 d.), kuriame buvo perskaityti pranešimai: M. Riomerio — „Civilinė metrikacija“, J. Vabalo-Gudaičio — „Laicizmas ir klerikalizmas“, A. Randalanskio — „Kariaujanti bažnyčia“, J. Šliūpo — „Katalikiškosios akcijos istorinė apžvalga“. Pranešimuose buvo kalbama apie būtinumą įvesti civilinę metrikaciją, kritikuojamas klerikalų siekimas turėti savo įtakoje mokyklas ir visą dvasinį ir materialinį šalies gyvenimą, klerikalų spaudos siekiai, jų veržimasis į universitetą ir t. t. Po pranešimų vykusiose diskusijose kalbėjo J. Paleckis, J. Žiugžda, J. Laužikas ir kt. J. Žiugžda pabrėžė, kad klerikalizmas Lietuvoje yra susijęs su politinėmis ir ekonominėmis sąlygomis, dėl to ir kova su juo turinti būti neatskiriamai susieta su kova prieš tas sąlygas.

VII kongrese pareikšta kritika sukėlė reakciją klerikalų tarpe. Klerikalų žurnalas „Židinys“, jų laikraštis „Rytas“ smulkiai išnagrinėjo kongrese skaitytus pranešimus, žinoma, negailėdami jiems savo komentarų. „Židinys“ įžanginiame straipsnyje apie kultūros kongresą, norėdamas sumenkinti LKS, ją taip apibūdino: „Neinformuotam, nė karto tokiam kongrese nebuvusiam, žmogui iš tolo žiūrint, gali atrodyti, kad tai visos Lietuvos šviesuomenės atstovai svarsto bei rūpinasi visos Lietuvos kultūriniais reikalais. Iš tikrųjų gi tai S-gai nepriklausė ir nepriklauso po šiai dienai nė vienas katalikų visuomenės žmogus, yra tai grynai kairiųjų sluoksnių kultūrinė citadelė“¹⁶.

Šis „Židinio“ duotas LKS įvertinimas tai savotiška, bet aukšta LKS charakteristika.

6. Kultūros fondo sudarymo klausimas

Jau II kongrese J. Paleckis skaitė pranešimą „Kultūros Fondas Latvijoje ir Estijoje“. Kultūros fondo uždavinys buvo teikti materialinę pašalpą sunkiai gyvenantiems menininkams, rašytojams, muzikams ir kitiems kultūros darbuotojams. Kongreso dalyviai, kalbėję diskusijose, pritarė Kultūros fondo sukūrimo Lietuvoje idėjai, siūlydami lešas jo sudarymui rinkti, įvedant tam tikrą mokestį alkoholiniams gėrimams, rūkams, prabangos dalykams ir kt., o taip pat priimant ir savanoriškas aukas. Nutarime šiuo klausimu buvo numatyta kreiptis į seimą ir vyriausybę, kad būtų parengtas ir priimtas Kultūros fondo steigimo įstatymas. Buvo nutarta prašyti vyriausybę, kad, iki susidarys įstatymo keliu numatytas Kultūros fondas, šiam reikalui išskirtų lešų 1927 m. valstybės

¹⁴ Prof. P. Leonas, Valstybės ir bažnyčios santykiai, Kultūra, 1930, Nr. 12, p. 607.

¹⁵ VI Lietuvos Kultūros kongresas, Mokykla ir gyvenimas, 1930, Nr. 7/8, p. 381.

¹⁶ Kultūros S-gos kongresas, Židinys, 1932, Nr. 11(95), p. 396.

biudžete. Tačiau po fašistinio perversmo buvo palaidota ir pati Kultūros fondo idėja, kuri tuometiniams vadovams atrodė pavojinga. Kultūros fondo sukūrimo klausimas dar buvo svarstytas ir kituose Lietuvos kultūros kongresuose, tačiau įsteigti jį nepavyko.

7. Išvados

1. Lietuvos kultūros sąjunga ir jos organizuoti Lietuvos kultūros kongresai siekė koordinuoti visą kultūrinį darbą Lietuvoje. Kongresuose buvo svarstyti įvairūs švietimo ir kultūros klausimai. Apėmusi labai platų klausimų ratą, LKS Taryba, nesulaukdama vyriausybės paramos, o pati neturėdama lėšų, nieko konkretaus nenuveikė. Kultūros kongresų nutarimai nebuvo įgyvendinti.

2. Nors liberalinės buržuazinės pozicijos, kurių laikėsi Lietuvos kultūros sąjunga, nulėmė tai, kad ji siekė kultūrinti ir šviesti Lietuvos liaudį buržuazinės santvarkos sąlygomis, LKS Tarybos ir jos organizuotų kultūros kongresų veikla vertintina kaip pažangus reiškiny, rodantis, kad dalis lietuvių inteligentijos giliai pergyveno dėl žemo švietimo ir kultūros lygio buržuazinėje Lietuvoje, ieškojo būdų švietimo ir kultūros lygiui pakelti, tuo pačiu atkreipdama į šiuos klausimus platesnės Lietuvos visuomenės dėmesį.

СОЮЗ КУЛЬТУРЫ ЛИТВЫ И ОРГАНИЗОВАННЫЕ ИМ КОНГРЕССЫ КУЛЬТУРЫ ЛИТВЫ (1925—1932)

В. И. РАГАЙШЕНЕ

Резюме

Союз культуры Литвы (СКЛ), который был учрежден либеральной частью интеллигенции в конце 1924 г. в г. Каунас, своей целью ставил координацию усилий всех культурных и просветительных обществ Литвы.

СКЛ созвал в 1925—1932 гг. 7 Конгрессов культуры Литвы, на которых обсуждались вопросы народного просвещения в Литве и меры по улучшению его, а также вопросы издания и распространения периодической печати и книги, вопросы краеведения и отношения между церковью и государством. Участниками конгрессов резко критиковалась политика буржуазного правительства в области просвещения и культуры, на конгрессах принимались соответствующие резолюции, в которых предлагались меры по улучшению положения обсуждаемых вопросов.

Не имея необходимых средств и не получая никакой помощи и поддержки со стороны буржуазного правительства, СКЛ не мог претворить в жизнь решения своих конгрессов, хотя и выполнил некоторую работу по организации обучения неграмотных и малограмотных, создал фонд для помощи просвещению взрослых, издал 2 книжки. Несмотря на то, что, придерживаясь либерально-буржуазных позиций, СКЛ и созданные им конгрессы добивались повышения уровня просвещения и культуры народа в рамках существовавшего буржуазного строя, они сыграли положительную роль в истории культуры Литвы.